

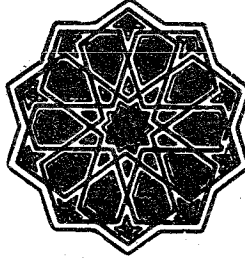

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

MÜSLÜMANLARIN İSLAMİ EĞİTİMİNDE GEREKLİ DEĞİŞMELER

Prof. Dr. Beyza BİLGİN

Batı Avrupa İslam Dünyası deyince aklıma hemen Müslümanlarla Hıristiyanların Avrupa için savaşları geliyor. İslam'dan önce, Roma İmparatorluğunun hakimiyeti altında, İngiltere'den Suriye'ye kadar belirli bir kültür birliği oluşmuş gibiydi. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra, kültür ayırımı yeniden başlamıştı. Latin, Yunan ve Doğu kültürleri ayırımından söz edilmekteydi. Bunlardan birincisi Batı Avrupa kültürüne, ikincisi Doğu Akdeniz kültürüne, üçüncüsü ise Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerini de içine alan, Fırat ve Dicle vadisinde görülen kültüre yakın kabul edilirdi. Zamanla Latin ve Yunan kültürleri Hıristiyanlık ile özdeşleşti. Doğu kültürleri ise İslam'ın tarihi içinde eridiler. Yine zaman geçti, kültür bölgeleri arasında kalın çizgiler çizildi ve böylece kültürler bölgelere göre birbirinden ayrıldılar.

Geçen bir iki yüzyıl içinde kültür ayrımları nisbeten silinir gibi oldu. Modern bilim ve teknoloji bütün dünyayı maddi düzeyde bir kültür birliğine götürüyordu. Fakat bu birlik gerçekleşmedi. Büyük dinlere bağlı kültürler ve onların bölgelerine bakılınca görülmektedir ki, dünya halen birlik içinde değildir, aksine çokluk içindedir ve çokluk giderek artar gibidir. Çünkü kültürlerin maddi unsurlarının birleşmesi, onların manevi unsurlarını etkileyememiştir. Tam tersine dünya dinleri yeni hamlelere girişmektedirler.

Yüzyıllar boyunca Hıristiyan dünyası ile İslam dünyası arasında öyle düşmanlıklar yaşandı ki, onlara ait kültürler birbirlerinden iyice ayrıldılar. Bugün ise öyle başka dostluklar yaşanmaktadır ki, Hıristiyanlarla Müslümanlar bir yakınlaşma sürecine girmişlerdir. Bu sürecin ürünü olarak artık "Batı Avrupa İslam Dünyası" diye bir kavram oluşmuştur. Tarafların birbirini gerçekten anlamasına gelince, yakınlık şüphesiz bunu bir ölçüde de olsa kolaylaştırabilir. Fakat taraflar arasında yaşanmış olan olumsuzluklar onlarda birbirlerine karşı güçlü bir savunma geleneği oluşturmuştur. Bugün için Hıristiyan dünyası ile İslam dünyası arasında yeni çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Müslümanlıkta, Hıristiyanlıkta,

ğa ve tabii ki aynı zamanda Yahudiliğe karşı öyle özel bir durum vardır ki, bu durum Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Müslümanlara karşı söz konusu bile olamaz. Bu özel durum şudur: Müslümanlar inançlarının bir parçası olarak, Hıristiyanlığı ve Yahudiliği gerçeğe yakınlık bakımından diğer dinlerden farklı görürler. Müslümanlar'a göre, her üç din ve vahiy ürünü olan kutsal Kitaplar'a sahiptirler ve bu sebeple onları "Ehl-i Kitap" sayarlar.

Müslümanların Hıristiyanlar karşısındaki bir başka olumsuz kanaati de, Hıristiyanların misyonerlik hareketlerinin hiçbir zaman sona ermeyeceğine, ancak şekil değiştireceğine inanmış olmalarıdır. Bu inanç ile müslümanlar, Hıristiyanlar karşısında kendilerini daima tetikte tutmak isterler. Gerçi Hıristiyan misyonerliği büyük dinlerin hakim olduğu bölgelerde başarılı olamamıştır; tam tersine onların kendilerine karşı harekete geçmelerine ve bir takım hazırlıklara girişmelerine sebep olmuştur. Bununla birlikte Müslümanların kanaatleri değişmemiştir.

İslam dünyası günümüzde bir başka çalışmanın içindedir. bu çalışma, "Batının etkisi" denilen kültürel meydan okuyuşa cevap verme çalışmasıdır. Onlar şöyle düşünmektedirler: "Batının etkisi" içindeki en önemli faktör Avrupa teknolojisinin yayılmasıdır. Avrupa icadlarını kullanabilmeleri için insanların eğitilmeleri gerekmiştir. Bu eğitimi alanlar, bu teknolojinin ait olduğu dünya görüşünün de etkisinde kalıyorlardı. Böylece İslami dünya görüşünden uzaklaşabiliyorlardı. Yeniden uyanış hareketleri ile eğitimde meydana getirilmek istenen değişiklikler, bu etkinin meydan okumasına verilmek istenen cevaplar veya korunma hazırlıkları olarak değerlendirilebilir. Eğitimde nasıl bir değişiklik yapılmalıdır ki, İslam entellektüel çizgisini belirlesin, kendi dünya görüşünü korusun ve doğasındaki potansiyeli yeni yetişenlere aktarsın?

Kültürler arası etkileşim kaçınılmazdır. Ayrıca teknolojinin taklit edilmesi de kaçınılmaz olabilir. Ancak kaçınılmaz olanları taklit ederken onlara bir ilavede bulunmak mümkündür. Böylece taklit, körükörüne olmaktan çok farklı bir boyuta getirilebilir. Müslüman düşünürlerin önemli bir bölümüne göre, bugünkü bilim yetersizdir. Çünkü o, dini olmayan, aksine dini değerleri dışlayan bir çerçevede gelişmiştir. Oysa dini metafizik ilkelerin, bilimsel çalışmaların yönlendirilmesinde rolü olması gereklidir. Batı'dan alınan bilim ve teknolojinin, Kur'an'ın ilkelerine uyacak İslami bilim ölçüleri ile, tüm bilginin nihai amacına ilişkin öğretilerinin ışığında değerlendirilmesi gereklidir. Dini bilinçlenme, sosyal, çevresel ve küresel bilinçlenmenin yanısıra, onlardan daha önemli olarak gereklidir. Çünkü insanın topluma, çevreye ve bütünü ile dünyaya karşı yaratılıştan gelen sorumluluğu vardır. İnsan yeryüzünde Allah'ın halifesidir.

İslami toplumda, bilimin öğretilmesi insanın Allah'ın halifesi olduğu anlayışını işlemeli ve bütün eğitim sisteminin amacı moral değerleri öğ-

retmek olmalıdır. Okullar için geliştirilen eğitim programları, araştırma programları, bilimsel kuramların öğretimi ve bilimsel faaliyetlerin planlanması, insanın varoluş amacına ulaşmasına hizmet edecek biçimde olmalıdır. Bu düşünürlere göre, bilim ve teknolojiyi müslüman bir toplumun ihtiyaçlarına cevap verir hale getirmek için, müslüman bilim adamlarının ve yetişmekte olan neslin davranışlarının islamileştirilmesi yeterli bulunmaktadır. Çünkü onlar bilimin problemlerinin insandan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Eğer insan değişirse, ki eğitim bunu yapmaktadır, bilimsel kurallar ile din arasındaki ikilik tamamı ile ortadan kalkacaktır.

Başka bazı görüşler ise daha ileri tedbirleri gerekli görmekteyiz. Onlara göre, mesela bütün bilimsel kitaplar, özellikle müslüman toplumlar için, islami bir bakış açısı ile yeniden yazılmalıdır. Eğitim de buna uygun biçimde yeniden yönlendirilmelidir, müslümanlar bilimi islami bakış açısı ile öğrenmelidirler. Onlara göre bilim zaten sınırlıdır ve hayatın bütün problemlerini çözmekte yetersizdir. Mesela o, insanın yaratılışı, bu dünyadaki görevleri ve sonunda ne olacağı hakkındaki soruları cevaplayamaz. Bilimsel kuramlar, sınırlı gözlem ve deneylere dayalı varsayımlardır. Yapılması gereken, bugünkü egemen bilim modelinden tamamen farklı yeni bir bilim ortaya koymaktır. Bu yeni bilim, İslam'ın doğa, insan ve bilgi kavramları üzerine kurulacaktır. Bu kavramlar bilimsel faaliyete yön verecek, şariat da bu tür bilimle ilişkide olan toplumun ihtiyaçlarını karşılayacaktır. İslam ile çelişkiye düşen kavramlar aslında zaten bilimsel olamaz. Öğrenciler islami olan modeli kavramalıdır. Bunun için eğitim programları öyle düzenlenmelidir ki, bilimsel bilginin yanılmaz olmadığı gerçeği yeni yetişenlere verilsin. Bu düşünürlere göre, islami-ideolojik bir topluma sahip olmak şarttır. Gerçek anlamda islami karakterli bir bilim, islami dünya görüşüne, bilginin hiyerarşik olduğuna, yani gerçeğin her düzeyinin birbiri ile ilişkili olduğunu gösteren tevhid ilkesine dayanmalıdır. İslamileştirilmiş bilim insanın moral bir düzen yaratmasına yardımcı olacak, tutarlı bir bilgi sistemine ulaşmak için bir tür araç olacaktır. Böylece yalnız toplum ya da devletle ilgili olarak değil, fakat metodolojisinde, amaçlarında, gözlem ve kuram kurma sürecinde de islami bilim islami kavramlara dayanmalıdır. Slogan şudur: Batı Müslümanlar'ın atalarının mirasını ödünç almış ve onu secüler bir kalıba sokmuştur. Şimdi onların bu bilimi alıp islamileştirmeyi istemeleri çok şey midir?

Bazı görüş sahipleri de İslam toplumlarının yeniden yapılanması üzerinde durmaktadırlar. Onlara göre, islami dünya görüşünün yeniden belirlenmesi gereklidir. Bunlar henüz uzak hedefler olmasına rağmen, bu yönde yapılmış çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Problem şudur: Müslümanlar dünyaya yön verebildikleri üstün bir dönemi yaşamışlardır. Fakat üstünlüklerini kaptırmışlardır ve bunu bir türlü kabullenememekte-dirler. Müslümanlar Batı modelini almakta da başarılı olamamışlar, bu modelle dikkate değer birşey üretememişlerdir. Bu belki de Batı modeli-

nin onların yapısına uygun olmamasındandır. Ne olursa olsun, toplumda ilgi uyandırmakta başarısız kalınmıştır. Batı biliminin İslami değerler sistemine kayıtsızlığı, bilimin çağdaş İslam toplumunda az rağbet görmesinden büyük ölçüde sorumludur, demektedirler. Aslında Batı modeli ciddi biçimde özümsememiştir. Çünkü geçmişteki kötü ilişkiler sebebi ile oluşmuş ön fikirler bir güven ortamını oluşturamamıştır. Bu düşünürler, Müslümanların çabalarının yeni ve faydalı bir akım olduğunun gösterilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. İslami bir bilim geliştirme modeli, alternatif bir model olarak, sadece kökü Batı'da olan problemlerin çözümüne dikkatleri çekmekle sınırlı kalmamalıdır.

Batı bilim ve teknoloji karşısında müslüman toplumların olumlu tavır gösterdikleri bir dönem yaşanmıştır. O zaman Müslüman ülkelerin çoğu, Batı bilim modelini hiçbir eleştiriye tabi tutmaksızın, olduğu gibi kabul etmişlerdi. Hatta bazıları işi, bilimi Kur'an açısından veya Kur'an'ı bilim açısından açıklamaya kadar ileri götürmüşlerdi. Bunlar bilim ile din arasındaki geleneksel düşmanlığın azalmasına bir ölçüde de olsa katkıda bulunmuştur. Böylece dindar insanlar arasında, bilimsel çalışmalara katılma veya destek verme yönünde dini bir heyecan uyandırmışlardır. Fakat bazılarına göre bu bir ikilem de yaratmıştır. Mesela onlar Kur'an'ı duygusal açıdan, bilimi ise rasyonel açıdan kabul ederek bir zihin bölünmesine de uğramışlardır.

Şüphesiz Batı'nın hiçbir disiplini Batı'dan bağımsız bir biçimde gelişemez. Çünkü onlar Batı'nın sorunlarına cevap olarak geliştirilmişlerdir. Müslümanlar başlangıçta bu ilişkiyi anlamamışlar ve bu disiplinleri kendi sorunlarını çözme potansiyeline sahip olup olmadığına bakmaksızın benimsemeye çalışmışlardır. mesela müslümanlar tıp ve mühendislik eğitiminin ilerlemesine ve askeri malzeme satın alınmasına ilgi duymuşlardır. Bu yaklaşım kuşkusuz onların bazı problemlerinin çözümüne yardım etmiştir. Fakat müslümanlar bu alanların hiçbirinde teknik ve entellektüel bağımsızlığa ulaşamamışlardır. Temel bilimlerle ilgili durum ise daha da kötüdür. Şimdi müslüman entellektüeller bu konular üzerinde yeniden düşünmeye başlamışlardır.

Fazlurrahman'ın benim de benimsediğim görüşü ise şudur ki, çağdaş dünyanın bilim ve teknolojisinin islami olmadığı düşünülen bir bilgi üzerine geliştirilmiş ve kurulmuş olması iddiası doğru değildir. Bununla söylenmek istenen şey olsa olsa, çağdaş dünyanın bilgiyi yanlış kullanmış olduğudur. Yanlışlık bilgide olursa, o zaten teknolojiye ortaya çıkar, başarısızlıklara yol açarak kendini belli eder. Yanlışlık bilgiyi kullanmada olabilir. Kötü olan bilim değil, onun yanlış kullanımı olabilir. Din kültürü bunun için devrede olmalıdır. İlk Müslümanlar komşu ülkeleri fetheince, geleneksel tavırları, düşünce ve uygulamaları açısından daha gelişmiş kültürlerle karşılaşmışlardı. O kültürlerin dinamiklerini kaybet-

miş olmaları sebebi ile, İslam'ın getirdiği yeni dinamizm ile bunlara kısa zamanda üstün gelebildiler. Özellikle bilim, felsefe, tıp, edebiyat ve eğitim gibi disiplinler Arapçaya geniş ve sistematik bir şekilde tercüme edildi. Onlar bilimleri aynen almakta tereddüt etmediler, fakat aldıklarını özümseyip katkıları ile yeni üretimde de bulunabildiler. Mesela felsefenin İslam'a girmesinden çok kısa bir süre sonra İbn Sina gibi bir filozof yetişti. Diğer alanlara girerek örnekler vermemize burada gerek yoktur. Fakat bunların belirlenmesi ve yeni yetiştireceklere belletilmesi gereklidir.

İslam öğretisini sınırlayanlardan birinin yine müslüman bilginlerden çok önemli birinin, Gazali'nin olduğu bilinmektedir. O, medresedeki kelim ve hukuk müderrisliği görevinden ayrıldıktan sonra, önünde seçebileceği dört türlü yol olduğunu farkettiğini, bunlardan kelamcıları, filozofları ve batınileri reddettiğini, en iyi yol olarak sufilerin yolunu gördüğünü ve onu seçtiğini yazmıştır. Çünkü ona göre, sufiler insanlık için takva örnekleridir. Gazali'yi eleştirmiş olanlara göre ise, sufiliğin anlaşılması kolay değildir, sufi hayatın anlaşılması ve uygulanması üzerinde bir örneklik yoktur; sufilik ferdi ve zühdi olarak anlaşılmaktadır. Sufi olacaklar, Gazali gibi felsefe ve hukuk gibi yüksek öğrenim ve öğretim üyeliğinden sonra bu yola girecek değildirler ki, onu kendi seviyesinde anlayabilsinler. Gazali'nin yoluna itiraz edenler şu açıklamayı da yapmışlardır: "Sufilerin takva ehli oldukları ve yollarının doğruluğu kesindir. Aşırılığa kaçanlar olmasına rağmen, onlar genelde Allah'tan korkan samimi müslümanlardır. Ancak Gazali dört yoldan bahsetmiş olmasına rağmen beşinci yoldan bahsetmemiştir. Beşinci yol Kur'an'ın ve Resulullah'ın yoludur, çok sadedir ve anlaşılması da uygulanması da kolaydır. Gazali bu yol üzerinde düşünmemiştir."

Fazlurrahman ile birlikte şöyle sormalıyız: Biz kitabımız Kur'an'ın bir mucize olduğunu kabul ediyoruz, öyle ise niçin ona gitmiyoruz. Herbirimiz onu, bugün kendimize vahyoluyormuş gibi yeniden okuyamaz mıyız? Yapıcı ve olumlu düşünme yeteneğine sahip öğrenciler yetiştiremiyiz. Fakat öğrencilerimizin düşünmelerine kurallar ve kalıplar koyamayız. İslami kurallarla uyumsuz gözükken önermeleri eleştirebiliriz, hatta onları reddedebiliriz. Fakat aynı şeyi geçmişteki müslüman düşünürler için de yapabiliriz ve yapmalıyız. Onlar ve onların yararlandığı bilim ve teknolojiye hiç mi yanılma olmamıştı? Onların İslam öğretisinin bütünü ile uyumsuz olan kararları hiç yok mu idi? mesela kadınlarla ilgili konularda? Kendi geleneğimizi, Kur'an ışığında çok iyi bir şekilde gözden geçirmeden, İslam düşüncesinde daha fazla ilerleyemeyiz. İlerlemek için belli ölçülere sahip olmamız, ilkönce kendi islami geleneğimizi bu ölçüler ve ilkeler ışığında gözden geçirmeliyiz. Kendi geleneğimizde neyin doğru neyin yanlış olduğuna hükmetmeliyiz. Batı geleneğini de sorgulamalıyız. Çağdaş dünyada oluşan bilginin bütününe eleştirel bir yaklaşımla incelemeliyiz. Yaratıcı bilgi evresi, yalnızca Kur'an'ın bize benimsetmek istediği tavırları özümsemiş zaman gelecektir. Ancak bu

sorgulama bir son değil, bir ilk adım olacaktır, yeni bilgiyi keşfetme yolundaki ilk adım.

Bize Allah'ı anlatan şifreler olarak yaratılmışların hepsi bir çeşit vahihtir. Onları açıklayan bilimlerin bütünü de bir çeşit tefsirdir. Bu yüzdendir ki metodumuz çoğulcu olmak zorundadır. Çağdaş bilimin bilimsel metodu, aynı zamanda islami bilimlerin bilimsel metodu olabilir. Yeni metodlar da geliştirilebilir. Yeter ki sonuçların kullanımında ahlakın ve dinin yol göstermeleri kulak ardı edilmesin.